

Društvene posljedice informatičke revolucije

Adolf Dragičević

Pravni fakultet u Zagrebu

Sažetak

Svako društveno revolucioniranje prepostavlja da su se u naprednijim sredinama već razvile proizvodne snage koje ga omogućavaju i čine njegovu materijalnu osnovu. Socijalistički društveni razvitak ima svoje materijalno utemeljenje u industrijskoj, mehanizacijskoj, informatičkoj i znanstvenoj tehnološkoj revoluciji. Elektromehanizacijske proizvodne snage prepostavka su i temelj uspona i zrelosti socijalističkog zajedništva, u kojem se kolektivizacijom i socijalizacijom osloboda radnička klasa te formira masovno društvo s blagotvornom socijalnom državom. Na toj se materijalnoj osnovi ne može stići do komunizma. Prepostavka mu je totalno oslobođenje rada i lišavanje svakog čovjeka prisile fizičkih potreba, a to zahtijeva univerzalne proizvodne snage s univerzalnim obrazovanjem ljudi i njihovim univerzalnim djelovanjem.

Materijalnu osnovu toga epohalnog svjetskohistorijskog zaokreta donosi započeta informatička i očekivana svestrana tehnološka revolucija. Njihove proizvodne snage omogućavaju da se ostvari najvažniji konačni cilj socijalizma — oslobođenje rada. Postižu to mijenjanjem načina proizvodnje. Mijenjaju se i radikalno modifciraju i revolucioniraju svi odnosi društvene reprodukcije. Podliježu svestranom odmazovljivanju i odumiranju svake države. Minijaturizaciju proizvodnih snaga prati minijaturizacija proizvodnih odnosa. Kolektivizam potiskuje i nadomješta komunistički individualizam.

Epohalne svjetske revolucije koje donose radikalne historijske zaokrete u razvoju čovječanstva imaju svoje izvorište u novoj materijalnoj osnovi, koja se začela i potiho širila u utrobi starog društva. Klijaju i bujaju na taj način modernije proizvodne snage, za čije su održavanje, optimalno iskorištanje i daljnje unapređivanje podjednako nužne isto tako radikalne promjene čovjekova odnosa prema proizvodnji i pogotovo prema radu u samom aktu proizvodnje. To inoviranje načina proizvodnje, shvaćeno kao suštinsko ekonomsko revolucioniranje odredene ljudske zajednice, uvjetuje i nameće korjenito preoblikovanje društvenih odnosa proizvodnje — odnosa između

Ijudi u njihovoj ekonomskoj, političkoj, pravnoj, idejnoj, kulturnoj i znanstvenoj povezanosti i angažiranosti. Mijenja se tako evolutivnim procesom ili političkim činom, mirnim ili nasilnim putem, sveukupna društvena struktura te u tom smislu govorimo o socijalnom revolucioniranju društva što ga izaziva nova materijalna osnova sa svojim modernijim proizvodnim snagama.

Svijet u naše doba upravo proživiljava burni historijski zaokret te vrste. Prožima ga i potresa munjevita ekspanzija visokih tehnologija, koja na svim stranama nagriza i potiskuje do srži birokratizirana i opasno troma masovna društva, zajedno s njihovom socijalnom državom koja u svojoj ostarjelosti i sklerotičnosti sada podruštvjava i održava sve što je negativno. Očigledno je da stari svijet, s takvom završnicom, mora zauvijek nestati — da bi ga novi nastlijedio i ljudi konačno oslobođio od svih ograničenja i otuđenosti u njihovu životu i njihovoj djelatnosti. Dobro će doći da i taj veliki zaokret smještimo u historijski okvir te tako sagledamo njegov »povijesni zadatak« u koji se smještaju i socijalni aspekti aktualnog informatičkog revolucioniranja. Dio je one prirodne procesualnosti u kojoj se odvija smjena klasnog i besklasnog društva. Dugo prijelazno razdoblje u kojem se odvija ta smjena nazivamo socijalizmom, a njegove sadržaje i ciljeve najbolje možemo sagledati praćenjem promjena koje nastaju smjenom velikih graničnih epoha. Prijelazom iz klasnog u besklasno društvo mijenja

se u

regionalno → globalno
preistorija čovječanstva → historiju čovječanstva
prirodno nastale potrebe → povijesno nastale potrebe
rascjepkane proizvodne snage → univerzalne proizvodne snage
prirodno potreban rad → povijesno potreban rad
privatno vlasništvo → zajedničko vlasništvo
proizvodnja sredstava za život → proizvodnju oblika saobraćanja
razdvojeni proizvodni i neproizvodni rad → opće i svestrano znan. stvaralaštvo
vanske motive, interes i ciljeve → unutrašnje motive, interes i ciljeve
posjedovanje materijalnih dobara → razvitak čovjekovih ljudskih snaga
podjelu rada → univerzalno djelovanje
posrednu povezanost → neposrednu povezanost
gradanski individualizam → komunistički individualizam
gospodstvo i podčinjenost → ravnopravnost i solidarnost
čovjek jedne sfere života → totalnog čovjeka
eksploatacija potčinjenih → suradnju ravnopravnih
otuđeni rad → samodjelatnost
prisila → slobodu
raspodjela prema vlasništvu → raspodjelu prema potrebama
nejednakost → jednakost
stihijsko → plansko
borba suprotnosti → svjesno usklajivanje
egoizam → altruizam
monopoljsko obavljanje društvenih funkcija → ravnopr. sudj. u općedrušt. posl.
selekcionirano jednosmjerno informiranje → permanentno dvosmjerno komunike.
privilegirano znanje → univerzalno obrazovanje

- rutina → kreativnost
 uniformnost → originalnost
 predstavništvo → participaciju
 hijerarhija → izjednačenost
 siromašna individualna egzistencija → bogat individualni razvitak
 ponavljanje → neponovljivost
 prividna zajednica → stvarnu zajednicu
 posebne nauke → znanost povijesti

Ovako korjenit i radikalni svjetskohistorijski zaokret čovječanstva ne može biti skokovit prijelaz, niti pak može biti rezultat odlučivanja i djelovanja nekakvih izuzetno nadarenih i aktivnih »subjektivnih snaga«. Dugotrajan je to povjesni proces stvaranja materijalne osnove komunističkog društva, s načinom proizvodnje i odnosima proizvodnje koji nose tipična prijevlazna socijalistička obilježja. U osnovi toga prevrata leži nekoliko uzastopnih velikih tehnoloških revolucija koje su glavna motorna snaga onoga društvenog razvoja kojim se — eksproprijacijom svih eksproprijatora — konačno stiže do oslobođenja radničke klase i zatim do još važnijeg oslobođenja rada. Tako se socijalistički razvoj potvrđuje kao prirodnji proces emancipacije ljudskog roda tijekom koje se siromašni građanski individualizam, svijet čovjekove gole životne egzistencije, postepeno potiskuje i nadomješta bogatim komunističkim individualizmom u kojem dolaze do pune afirmacije sva čovjekova osjetila i sve njegove ljudske snage i osobine.

Za moderne je društvene nauke neobično važno da prate taj tehnološki razvoj te da — slijedeći Marxov uzor — iz njega izvode sve materijalne i socijalne promjene u djelovanju i životu ljudi. Obično se minuli i aktualni tehnološki razvitak rezimira u tri velike tehnološke revolucije: *prvu* tehnološku revoluciju koja traje od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, a glavne su joj proizvodne snage parna mašina i stroj alatljika za kojim stoji čovjek, *drugu* tehnološku revoluciju koja traje od sredine 19. do sredine 20. stoljeća, s proizvodnim snagama električne energije i mehanizacije te *treću* tehnološku revoluciju koja počinje od sredine našeg stoljeća i dosliće u ovo doba pun zamah, s mikroelektronikom i informacijom kao glavnim proizvodnim snagama sve više automatiziranih, kompjutoriziranih i robotiziranih proizvodnih procesa. Dodali bismo tome i *četvrtu* tehnološku revoluciju koja se tek nazire iz upotrebe lasera, širenja fotonike, očekivane nuklearne fuzije i solarne energije, optičkih vlakana i superprovodnika, širenje telematike, velikih neda u celurarni radio i nadasve fantastične umjetne inteligencije. Za našu svrhu nazvali bismo te četiri velike tehnološke revolucije: *industrijskom, mehaničkom, informatičkom* i *znanstvenom*. Svaka od njih dominira svojim vremenom i dramatično utječe na ekonomске i socijalne društvene odnose.

Prva velika industrijska revolucija s kraja 17. i početka 18. stoljeća donosi kraj klasnog društva u obliku zrelog kapitalizma koji oslobođa radničku klasu od sredstava za proizvodnju i sredstava za život te svodi najamnog radnika (proletera) na strogo djelomičnog čovjeka koji u svojoj posvemašnjoj otuđenosti, poput životinje, samo brine brigu o svom golom individualnom opstanku. Klasno društvo završava s građanskim individualizmom, društvenim stanjem u kojemu siromašna individualna egzistencija postaje jedi-

na čovjekova preokupacija. Unatoč tome, industrijska je tehnološka revolucija odigrala izvanrednu ulogu u pripremanju materijalnih i društvenih uvjeta za socijalistički društveni razvoj. Na prvom mjestu okupila je (podruštva) u velikim radionicama i tvornicama kombinirana sredstva za prozvodnju i brojnu radnu snagu, što je pretpostavka svakog socijalističkog zaokreta i razvoja. Samo pretpostavka, jer su socijalističkom načinu proizvodnje i odgovarajućim odnosima proizvodnje potrebne razvijenije proizvodne snage, takve proizvodne snage koje omogućavaju i zahtijevaju viši stupanj kolektivizacije — što tek stvara dovoljno moćnu i prostranu materijalnu osnovu za oslobođenje radničke klase.

Druga tehnološka revolucija, što se odvija od sredine prošlog do sredine našeg stoljeća, sa svojim elektromehanizacijskim proizvodnim snagama stvara materijalnu osnovu socijalizma — *masovnog društva sa socijalnom državom* koja zastupa »opći interes« te potiče oslobođanje radničke klase njenim kastinskim raslojavanjem, strukovnim i političkim organiziranjem i raznovrsnim utjecajem na ukupno privredivanje. Marx već registrira rada socijalizma u krilu kapitalizma — »ukidanjem kapitalističkog načina proizvodnje unutar samog kapitalističkog načina proizvodnje« — kada u trećem svesku svog životnog djela izlaže posljedice širenja dioničkih društava i kreditnih odnosa. Razdvaja se vlasništvo od posjeda kapitala i osamostaljuje funkcija upravljanja kao posebna djelatnost, koja i sama sve više podliježe podruštvljavanju. Sredinom našega stoljeća socijalizam stiže do pune zrelosti svoje masovnosti i socijalizacije, pod okriljem i s uplitanjem države. Način proizvodnje poprima karakteristična *etistička* obilježja te u ekstremnim slučajevima utiskuje pečat društvenom životu koji prima i nosi naljeplnicu »državnog socijalizma«.

Sabere li se što je najvažnije, mogli bismo reći da zrela socijalistička društva rese zajedničke odlike: poduzeća velikih razmjera, naučna organizacija rada, beskonačna tekuća vrpca, standardizacija i tipizacija proizvodnje, vertikalni hijerarhijski odnosi, uniformisana serijska proizvodnja, monopoliziranje proizvodnje i prometa, poticanje masovne potrošnje, ostvarenje pune zaposlenosti, razuđena državna intervencija, finansijsko-bankarska konsolidacija, redistribucija nacionalnog dohotka, društvena planska privreda, angažirana ekonomski politika, prevlast socijalne države, iskorjenjivanje bijede i siromaštva, zalaganje za društveno blagostanje, poduzimanje javnih radova, nacionalizacija privrednih poduzeća, porast javnih investicija, birokratizacija društvenog života, totalna militarizacija društva, dirigirani politički sistem, renesansa vojne demokracije, etistički način proizvodnje, kastinski odnosi proizvodnje, uniformirano obrazovanje mladih, dominacija pragmatističke ideologije, konformizam plaćenih intelektualaca, znanost u službi nacionalnih interesa.

S tim je sadržajima i u tim okvirima gradeno i konstituirano vladajuće svjetsko socijalističko zajedništvo. Uspon i zrelost socijalizma teče od sredine prošlog stoljeća i dostiže zenit nakon drugog svjetskog rata. Privrednicima polazi za rukom da na elektromehanizacijskim osnovama riješe dva krupna problema baštinjena iz doba prve industrijske revolucije: »lutanje« sredstava za proizvodnju i »lutanje« radnih snaga. Masovnost prati rasipnost i stoga su se klasični ekonomisti silno pobojavali velikih privrednih or-

ganizacija. Problemi su riješeni *naučnom organizacijom rada* i upotrebotem *tekuće vrpce*. To je omogućilo da se izgradi savršena hijerarhija vertikalnih odnosa gospodstva i potčinjenosti, a iz privrede je čitav sistem nadređenosti i podređenosti brzo prenesen u istom savršenstvu na područje političkog organiziranja i odnosa unutar njega — u čemu su komunističke partije kao vladajuće subjektivne snage, bez konkurenkcije, pokazale nedostižno umijeće. Na tim je temeljima izrasla masovna proizvodnja, distribucija i potrošnja pedantno standardiziranih i tipiziranih proizvoda.

Socijalni odnosi poprimaju u takvoj situaciji sva obilježja masovnosti i socijale. Omasovljavanje postaje prikladan ambijent za oslobođanje radničke klase, koja realizira svoje davne ideale: punu zaposlenost i pristojan životni standard. To oslobođenje, na sveopću žalost, prati stravično *birokratiziranje* u svim pravcima i na svim područjima. Klasu zastupaju moći opunomoćenici, njezini vlastiti činovnici, koji formiraju razgranate i isto tako hijerarhijski povezane centre otuđenog života koji uzurpiraju vitalna odlučivanja i dirigiraju sveukupnom društvenom reprodukcijom. Čovjek se gubi u masovnim organizacijama — postaje »organizacijski čovjek« — zaštićen od socijalne države, ali do kraja osiromašen u svojoj osobnoj afirmiranosti, kreativnosti, originalnosti, neponovljivosti i svekolikoj individualnosti. Istcanje individualnog postaje nepodobno pa i kažnjivo kao »skretanje s linije«. Prednost ima *grupno* i pojedinac se samo u grupi održava i toliko vrijedi dok grupi pripada. I najpoznatiji privrednici i političari postaju beznačajni obični smrtnici čim izgube funkcije masovne organizacije.

Zlosretna sudbina *organizacijskog čovjeka* masovnog socijalističkog društva potresa duhove već između dva svjetska rata i naročito u ovo poratno doba. Orwellova *1984* i Hexleyev *Vrli novi svijet* uzor su književnosti koja pada u očaj zbog sve većeg socijalnog robovanja i posvemašnje izgubljenosti individuma u masovnosti socijalističkog društva. U govoru održanom prilikom dodjele Nobelove nagrade za književnost 1957. godine Albert Camus sažaljava čovječanstvo i poručuje intelektualcima da prihvate fakat da ne mogu ništa više učiniti da se naša civilizacija dalje razvija i zato treba da poduzmu sve što je potrebno da se ona sačuva. Uz sve ostalo, očaj je podgrijavalo i sve veće otuđenje čovjeka u dozlaboga razmrvljenom i usitnjrenom radu. Malo tko shvaća da ljudski rod mora dovesti otuđeni rad, kao i sve drugo od čega se nastoji osloboditi, do maksimalno odvratnog i mučnog djelovanja — do monotone besadržajne djelatnosti koja se čovjeku naprsto gadi. Nerijetko paradoksalna povijest i ovdje se našalila s radničkom klasom; njeni oslobađanje socijalističkim razvojem donijelo je i najveće otuđenje rada u činu proizvodnje. Zato protagonisti realnog i samoupravnog socijalizma nerado zbole o odnosu radnika prema radu u neposrednom proizvodnom procesu, tj. o načinu njihove proizvodnje kako ga shvaća Karl Marx.

Sve ima kraj pa i socijalizam. Nedaće u koje zapada tijekom sedamdesetih i pogotovo osamdesetih godina rječito pokazuju da ostarjelom kolektivističkom privređivanju i životu nema duge perspektive na ovom svijetu. Birokratizacija ga rastače do uništenja, a sve što od njega nastavlja da živi poboljeva u sklerotičnom stagniranju, rasipanju, bezumnom neproizvodnom trošenju, beznadnom raspravljanju i sve većem siromašenju. Tom udesu odolijevaju jedino oni narodi koji su shvatili da je odzvonilo elektro-

mehanizacijskoj eri i svemu što je u masovnosti i socijali izraslo na toj materijalnoj osnovi. Nikome ne uspijeva da na tim temeljima i s tim proizvodnim snagama održi čak ni ono što je resilo zrelo socijalističko društvo: brz ekonomski razvoj, punu zaposlenost, djelotvorno raslojavanje i nestajanje radničke klase, postojano privređivanje, sigurnu razinu zarade, ekspanziju potrošnje i procvat svih životnih manifestacija — koliko je to moguće u granicama otuđenog socijalističkog društvenog uređenja. Treba očito potražiti nove proizvodne snage, nove oblike društvene organizacije, nove motive i interesne ljudi — prema tome napustiti stari (socijalistički) i graditi novi (komunistički) ekonomski, socijalni i politički društveni sistem. Tko se toga prihvatio, daleko je s razvojem poodmakao; tko nije i uporno čuva i njeguje ono što treba da što prije umre, taj grca u elektromehanizacijskoj zakrećnosti, sve većoj privrednoj i društvenoj zaostalosti — dubokoj krizi materijalnog, socijalnog, političkog i duhovnog života ljudi. Jugoslavenima nije teško da se u tom svjetskom razvrstavanju prepoznaju i da pouzdano utvrde kud spadaju.

Historija nameće ljudima teške probleme tek u vrijeme koje stvara materijalne i društvene uvjete za njihovo rješenje. Ponavlja se ta zakonitost i u naše doba, a što neki sistemi i narodi to ne shvaćaju i ne prihvacaaju — skupo plaćaju sve oštijom i dubljom krizom u koju zapadaju. Upravo u doba kada je književnik Camus upućivao strašnu poruku svojim kolegama intelektualcima i kada su počeli oživljavati interesi za Orwellova i Huxleyjeva mračna prognoziranja, počinje, nakon solidnih priprema, trijumfalna mikroelektronizacija proizvodnih procesa i s njom povezana radikalna ekonomска revolucija — promjena čovjekova odnosa prema radu kojoj sve više smeta uniformnost, nepromjenljivost i sigurnost. Tijekom pedesetih godina rada se robot, usavršava mikroprocesor, kibernetizira proizvodnja, pronalazi kontracepcija pilula i prvi put u povijesti čovječanstva nadmašuju uslužni radnici prag od 50 posto zaposlenih u najrazvijenijoj zemlji svijeta. Treća tehnološka revolucija, koju smo nazvali informatičkom jer stvara proizvodne snage s kojima informacija postaje najvažniji resurs privređivanja, iz temelja mijenja materijalnu osnovu društvenog ekonomskog, socijalnog i političkog života. Odmasovljavanje postaje nužda i korisna akcija u preoblikovanju svijeta i prilagodavanju njegovih egzotičnih krajolika komunističkom individualizmu — upravo onome što slobodom i samodjelatnom čovjeku treba.

Marx je svojim znanstvenim predviđanjima istakao tri bitne značajke komunističkog društva, tri velika U: univerzalnost proizvodnih snaga, univerzalnost obrazovanja i univerzalnost djelovanja. Ne treba nikoga uvjeravati da socijalistička elektromehanizacijska materijalna osnova to ne stvara, niti pak to omogućava. Svojstvene su joj rascjepkane proizvodne snage, a njima odgovara parcijalno obrazovanje za rutinsko obavljanje neke djelomične funkcije ili najčešće potfunkcije u materijalnoj ili nekoj drugoj društvenoj djelatnosti. Visoka informatička tehnologija minijaturizira proizvodne snage, a s tim naporedno ide minijaturizacija načina proizvodnje (odnosa: čovjek—rad) i minijaturizacija odnosa proizvodnje (odnosa: čovjek—čovjek). Glavni resurs privređivanja, informacija, postaje zajedničko dobro čovječanstva — jednovremeno upotrebljivo na svim stranama, neuništivo iskorištavanjem,

lako prenosivo i svima dostupno. Veliko i masovno ustupa mjesto malom i individualnom.

Proizvodne snage prve (industrijske) tehnološke revolucije dokrajčile su klasno društvo u njegovu kapitalističkom obliku i razvile materijalne i društvene pretpostavke za socijalističko oblikovanje i unapređivanje ljudske zajednice. Proizvodne snage četvrte (znanstvene) tehnološke revolucije dokrajčit će i posljednje ostatke socijalizma te razviti i svjetom rasprostraniti materijalne temelje istinskog zajedništva ujedinjenog i integriranog čovječanstva, koje svakom svom pripadniku oslobođenjem rada osigurava nesmetano samodjelatno razvijanje vlastitih ljudskih snaga i unapređivanje oblika društvenog saobraćanja. Prva tehnološka revolucija dovodi siromašni *građanski individualizam* do apsurda; četvrta tehnološka revolucija satire i odbacuje sve što ometa i sputava bogati *komunistički individualizam*. Svijet koji povezuje ta dva pola svijet je *socijalizma* koji najprije drugom (mehanizacijskom) tehnološkom revolucijom stvara materijalne uvjete za *oslobodenje radničke klase* od prisile drugih ljudi, a zatim trećom (informatičkom) tehnološkom revolucijom stvara materijalnu osnovu za *oslobadanje rada* od svih otuđenja i pretvaranje svekolike čovjekove angažiranosti u privlačna kreativna samodjelovanja — lišena čak i prisile fizičkih potreba.

Prvo važno područje društvenog *odmasovljavanja*, a time i odumiranja socijalizma, jest sama materijalna proizvodnja koju zahvaća i postojano osvaja visoka tehnologija. Stižu viesti iz najrazvijenijih sredina kako kompjutorizacija i robotizacija proizvodnih procesa desetkuju radnu snagu te velike radne organizacije pretvaraju u kompjutorski integrirane robotičke radionice »bez ljudi«, s malim brojem informatičara i nadglednika, ili ih pak čine neodrživim i podložnim ukidanju pod naletom prodornije i fleksibilnije male privrede — individualne i grupne visoko informatizirane proizvodnje. S industrijom se sada događa isto što i s poljoprivredom: drastično se smanjuje broj zaposlenih, s tendencijom da se iz tih djelatnosti potpuno istisnu ljudi kao neposredni proizvođači. Nedavno je proslavljeni ekonomist Wassilyj Leontjev duhovito oslikao taj proces konstatacijom da »ljudi sada doživljavaju isto što su nekada doživjeli konji«. Jednostavno nestaju kao direktni proizvođači.

Nema ni tu zaokreta koji bi odjednom zbrisao prošlo i ustoličio novo. Ekomska revolucija izazvana nastupom informatičkih tehnologija postepeno mijenja strukturu i povezanost proizvođačkog organizma. Treća tehnološka revolucija staje na kraj »lutanja« *informacija* i čini ih efikasnim u neposrednoj upotrebi na raznim stranama i na raznim udaljenostima. Njihova presudna uloga zahtijeva i iznuđuje drugu motiviranost za rad i samu privlačnost radu. Zavisnost od pravodobnog pristizanja valjanih informacija mijenja strukturu upravljanja i u prvi plan izbacuje *pripremanje odluka*, u što ulazi: prikupljanje informacija, selepcioniranje relevantnih podataka, utvrđivanje alternativnih rješenja i izbor najpovoljnije solucije. Što se dalje ide, to trebaju sve stručnije osobe, pa je zato ovaj oblik upravljanja, što ga zahtijeva efikasna primjena i iskoristivost visokih tehnologija, pravo carstva stručnjaka u kojem nema nedorasnih i nema nadglasavanja. Nakon takvog, mahom *znanstvenog*, pripremanja odluka samo odlučivanje postaje puki ceremonijal u kojem se potvrđuje ono što je u prethodnom postupku već spo-

znato i prihvaćeno kao najbolje. Povratni učinak dovodi u sličan status i same odnose u proizvođačkom mehanizmu. Staru vertikalnu hijerarhiju podređenosti i nadređenosti, zapovijedi i poslušnosti, koja je tako sjajno pogodovala zrelom socijalističkom društvu, sada potiskuje i nadomješta horizontalna hijerarhija koja povezuje ravnopravne grupe i pojedince — dajući povremeno vodstvo, prema prirodi zadatka, najboljima za taj slučaj, ali s pravima i ovlastima koji ih dovode u položaj »prvih među jednakima«.

Dok se u doba uspona socijalizma na elektromehanizacijskim temeljima postojano odvijao proces koncentracije i centralizacije sredstava i funkcija materijalnog, socijalnog, političkog i duhovnog djelovanja, sada se na novoj visokoj informatičkoj tehnologiji odvija proces stvaralačkog razgrađivanja socijalizma — u što ulazi i proces ustajne decentralizacije na svim razinama i dekoncentracije djelovanja i učinaka. Renesansa *male privrede* u svijetu visoke tehnologije započeo je proces u svim sredinama koje su odlučnije počele svoje mikroelektroničko i kompjutorsko revolucioniranje. Seže ne samo do osnivanja brojnih malih poduzeća u svim informatičkim djelatnostima već i do sve učestalijeg zasnivanja kućnih radinosti na visokoj tehnološkoj osnovi. Američki časopis »Business Week« je na osnovi novijih pokazatelja iznio procjenu da će u SAD već 1990. godine raditi u prostorijama svojih stambenih zgrada preko 15 milijuna proizvođača. Povezivat će ih moderna informatička sredstva i osiguravati im da od serijske proizvodnje za nepoznatog kupca rade po narudžbi pojedinačne proizvode koji će zadovoljavati individualne zahtjeve. I na njih se proteže moderno privređivanje koje zahvaća prestrukturiranje od ekonomike proizvodnje na ekonomiku proizvoda.

Procvat male privrede oslonjene na permanentno informatičko revolucioniranje upućuje na rješavanje problema zaposlenosti širenjem zanimanja budućnosti i korisno eksperimentiranje novim tehnologijama sve dok se ne dođe do najboljeg rješenja. Javlja se tzv. poduzetništvo unutar poduzetništva, s čim je započeo poznati proizvođač farmerki Levi Strauss 1980. kada je grupi svojih »individualaca« stavio na raspolaganje 3 milijuna dolara sa zadatkom da smisljavaju nove proizvode i nove metode prodora na tržište, a oni su zadatak tako dobro obavili da su mu za godinu i pol više nego vratili trideseterostruko uložena sredstva. Individualno poduzetništvo uzima velik zamah i izaziva oduševljenje svojim uspjesima, što dovodi do poplave specijaliziranih poslovnih škola za permanentno obrazovanje. Prati taj zamah i povratak slobodnoj konkurenциji, kako unutar pojedinih zemalja i u svjetskim razmjerima. Pravi su podvig u visokoj informatičkoj ekspanziji postigli mali pacifički proizvođači, naročito »četiri velika zmaja«: Južna Koreja, Singapur, Hongkong i Tajvan. Za japansku se konkureniju može reći da je jedna od vodećih motornih snaga započetog komunističkog ekonomskog revolucioniranja.

Sasvim je pogrešno bilo kakvo smještanje toga individualnog i grupnog poduzetništva u nekaku prošlost, isto kao što je pogrešno kada se nešto slično tome pripisuje reprivatizaciji državnih ili društvenih poduzeća, kao i uopće oživljavanju privatnovlasničkih odnosa. Zaboravlja se da to više nije privatno vlasništvo i privatno poduzetništvo iz herojskog klasnog doba. Promijenila se radikalno njihova materijalna osnova, njihova pozicija i njihova

uloga u razvoju društva. Preuzimaju na sebe najriskantnije zadatke u uvjetima nužne fleksibilnosti i rizičnosti privređivanja koje raspolaže visokim informatičkim tehnologijama. Put je od *masovnog* prema *individualnom*, od *socijalističkog* prema *komunističkom*, u ma kakvim se oblicima i okvirima ono odvijalo. Znamo dobro kakvim se metodama i putovima stiglo od kapitalističkog građanskog individualizma do socijalističkog masovnog društva s blagotvornom socijalnom državom. Ne znamo sada kako se najbezbolnije može stići od socijalističke masovnosti do komunističke individualnosti. Zato je dobro došlo svako znanstveno predviđanje toga puta i svako eksperimentiranje u traganju za najboljim rješenjem. Najgore rade i najviše štete čovječanstvu nanose narodi koji čuvaju otpisano i smireno čekaju što će drugi učiniti da bi to gotovinski iskoristili.

Na opasnost takvog stava i odnosa prema informatičkim tehnologijama upućuje i njihova specifičnost permanentnog modificiranja i revolucioniranja, iz čega proizlazi nemogućnost da se tu tehnologiju na bilo kojem razvojnem stupnju jednostavno uveze i da se na tome gradi informatička perspektiva zemlje. Lako se u elektromehaničkoj eri moglo čak i iz partijskih komiteta i državnih ureda jednostavno centralizirati sredstva, graditi tvornice, uvoziti industrijsku opremu i mobilizirati seljake, pa tako postići zavidan prosperitet zemlje. Informatičke proizvodne snage kratko traju i treba ih munjevitno iskoristiti i gotovo svakodnevno razvijati i inovirati, a to se može postizati samo ako zemlja ima visoko razvijenu i razuđenu znanost koja je za to potrebna, specijaliziranu stručnu snagu koja sve informatičko lako prihvata, plodno iskorištava i sama usavršava i prilagođava novim tehnološkim i proizvodnim zadacima. Informatičkom prosperitetu treba informatičko podneblje na svakom nacionalnom tlu, trebaju mu informatičkim življnjem i razvojem svestrano zaokupljeni i rasprostranjeni krajolici, jednom riječi treba mu dominantni ambijent hardverskog i softverskog informacijskog zanesenjaštva — na što se tek nadovezuje korisna i poticajna društvena konzumacija dragocjenih tekovina informacijskog doba.

Važnost te neposredne široke zaokupljenosti informatičkim tehnologijama, njihovim svestranim iskorištavanjima, uživanjima svih tekovina toga razvoja i vječnim nezadovoljstvom postignutim i korištenim — treba promatrati i sa gledišta potrebe aktualnog svjetskohistorijskog zaokreta u kojem se *osloboda rad* svakog čovjeka i uporedo s time rada *istinska zajednica* ujedinjenog čovječanstva na novoj materijalnoj osnovi s univerzalnim proizvodnim snagama. Stvaralačkim razgrađivanjem masovnog društva i nje-gove socijalne države, primjenjivanjem i rasprostiranjem visokih tehnologija, postiže se ono što je najvažnije u čovjekovoj emancipaciji — emancipaciji svakog pojedinca, svih stanovnika svijeta — a to je oslobođenje od samootuđenja u činu proizvodnje i od otuđenja proizvoda rada. Kompjutorizacija, fleksibilna automatizacija i robotizacija proizvodnih procesa čine ljudsku djelatnost razotuđenom te tako privlačnom, neponovljivom i u vijek iznova motiviranom da se ide dalje u pronalazaštvu i originalnom stvaralaštvu. Put u taj novi, zapravo *komunistički* svijet ne može biti uvezan pa ni jednostavno kopiran. Treba učiti od drugih, ali biti i dovoljno poticajan i originalan u informatiziranju vlastitog stvaralaštvu, u njegovu permanentnom inoviranju i revolucioniranju, te u sve bogatijem i raznovrsnijem informacijskom

življenju. Uključivanje u svjetsko visoko tehnološko revolucioniranje i univerzalno informacijsko djelovanje i življenje najbolje će rezultate davati bude li se uvijek mislilo globalno i djelovalo lokalno.

Prema tome, visok informatički zaokret nije puka promjena tehnike i tehnologije proizvodnje te neka viša razina trošenja i životnog standarda; to je kompletna i kompleksna promjena cijelokupnog društvenog materijalnog, socijalnog, političkog i duhovnog života. S njom zauvijek nestaje sa svjetskih prostranstava radnička klasa sa svim svojim raslojavanjima i teritorijalnim monopoliziranjima. Mijenja se radikalno društveno biće čovjeka, ponajviše time što s visokim informatičkim revolucioniranjem on prestaje biti neposredni proizvođač te postaje kreativno stvaralačko i samostvaralačko biće komunističke prakse, kojemu je priroda postala njegovo anorgansko tijelo u univerzalnoj samodjelatnosti i u svjetskoj istinskoj zajednici.

Zahvaljujući visokim tehnologijama ukida se (oslobađa) svaki rad i lišava čovjek svakog neposrednog rutinskog djelovanja za zadovoljavanje svojih prirodno nastalih potreba. Umjesto hipertrofiranog nagona za posjedovanjem komadića prirode i proizvoda koji nastaju njenim iskorištavanjem u igru ulaze svi čovjeku svojstveni interesi razvijanja njegovih ljudskih snaga i unapredavanja svakog društvenog komuniciranja. Probuđene unutrašnje potrebe stavljaju u pogon sva čovjekova osjetila — gledanje, slušanje, mirisanje, druženje, ljubljenje itd. — i omogućavaju mu da na taj način optimalno zadovoljava svoje povijesno nastale potrebe, te da svijet ravnopravno prisvaja kao i svaki drugi čovjek, da koristi sve tekovine civilizacije i da tako univerzalno afirmira svoju komunističku individualnost. Marx je taj veličanstveni cilj socijalističke revolucije, ostvariv samo na visokoj tehnološkoj materijalnoj osnovi, koncizno opisao već u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima iz 1844. godine*. Za kraj našeg izlaganja dovoljno je istaći ovaj značajni dio toga svjetonazora:

„Komunizam kao pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao čovjekova samootuđenja, te stoga, kao zbiljsko prisvajanje čovjekove suštine od čovjeka i za čovjeka jest, stoga, potpun, svjestan i unutar cijelokupnog bogatstva dosadašnjeg razvjeta nastali povratak čovjeka sebi kao društvenog, tj. čovječnog čovjeka. Taj je komunizam kao dovršeni naturalizam = humanizam, kao dovršeni humanizam = naturalizam, on je istinsko rješenje borbe između egzistencije i suštine, između opredmećivanja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individuma i roda... Ljudska suština prirode postoji tek za društvenog čovjeka; jer tek ovdje ona postoji za njega kao veza s čovjekom, kao njegovo postojanje za drugoga i kao postojanje drugoga za njega, te kao životni elemenat ljudske zbiljnosti, tek ovdje ona postoji kao osnova njegova vlastitog ljudskog postojanja. Njegovo prirodno postojanje tek mu je ovdje postalo njegovim ljudskim postojanjem, a priroda je za njega postala čovjekom. Dakle, društvo je dovršeno suštinsko jedinstvo čovjeka s prirodom, istinsko uskršnuće prirode, provedeni naturalizam čovjeka i provedeni humanizam prirode...“

Stoga — ma koliko da je čovjek poseban individuum, a njegova posebnost ga čini individuumom i zbiljskim individualnim bićem zajednice — on je isto toliko totalitet, idealan totalitet, subjektivno postojanje mišljenog i doživljenog društva za sebe, kao što u zbiljnosti postoji isto tako kao per-

cepcija i zbiljski užitak društvenog postojanja, kao i totalitet čovjeka ispoljavana života ...

Tako se pozitivno ukidanje privatnog vlasništva, tj. *osjetilno* prisvajanje čovjekova bića i života, predmetnog čovjeka, čovjekovih *djela* za čovjeka i pomoću čovjeka, ne smije shvatiti samo u smislu *neposrednog*, jednostavnog *užitka*, samo u smislu *posjedovanja*, u smislu *imanja*. Čovjek prisvaja svoje svestrano biće na svestran način, dakle, kao totalan čovjek. Svaki od njegovih *ljudskih* odnosa prema svijetu, gledanje, slušanje, mirisanje, kušanje, osjećanje, mišljenje, opažanje, htjenje, rad, ljubav, ukratko svi organi njegove individualnosti kao organi koji postoje neposredno u svom obliku kao društveni organi, u svom su *predmetnom* odnošenju ili u svom *odnošenju prema predmetu* prisvajanje predmeta; prisvajanje *čovjekove* zbiljnosti, njenog odnošenje prema predmetu jest *potvrđivanje čovjekove zbiljnosti*, ona je zato tako mnogostrana, kao što su mnogostrana *određenja čovjekova bića i djelatnosti* ...

Stoga je ukidanje privatnog vlasništva potpuna *emancipacija* svih ljudskih osjetila i svojstava; ali ona je ta emancipacija upravo zato što su ta osjetila i svojstva postala *ljudska* kako subjektivno, tako i objektivno. Oko je postalo *ljudskim* okom, kao što je njegov *predmet* postao društvenim, *ljudskim* predmetom koji potječe od čovjeka i za čovjeka. Stoga su *osjetila* neposredno u svojoj praksi postala *teoretičari*. Ona se odnose prema *stvari* zbog stvari same, ali sama stvar je *predmetno ljudsko* odnošenje prema sebi, prema čovjeku i obrnuto. Stoga su potreba ili užitak izgubili svoju *egoističnu* prirodu, a priroda svoju golu *korisnost*, kao što je korist postala *ljudska* korist. Osjetila i užitak drugih ljudi isto su tako postali moje *vlastito* prisvajanje. Osim tih neposrednih organa stvaraju se stoga *društveni* organi, u *obliku* društva, npr. djelatnost neposredno u društvu s drugima itd. postala je organ mog *ispoljavanja života* i način prisvajanja *čovjekova života*.

Adolf Dragičević

SOCIAL CONSEQUENCES OF THE COMPUTER SCIENCE REVOLUTION

Summary

The presupposition for every revolutionizing within society is that the more progressive areas should already have developed the productive forces that provide and comprise its material basis. The growth of socialist society has its material foundation in the technological revolution in industry, mechanization, information, and science. The productive forces of electromechanization are a presupposition and a foundation for the rise and maturity of a socialist community in which the working class is liberated through collectivization and socialization and a mass society with a benevolent social state is formed as a consequence. Yet it is not possible to achieve communism on such a material basis. Its presupposition is total liberation of labour and the freeing of each person from the constraint of physical necessities. This requires universal productive forces with a universal education and universal human activity.

The material basis for this epoch-making world-historical turn is being provided by the computer-science and expected all-round technological revolution. Its productive forces make it possible that the most important final aim of socialism, the liberation of labour, should be implemented. They achieve this through changing the manner of production. All the relationships within social reproduction are being changed, radically modified, and revolutionized. They are subjected to the all-round devolution and withering away of each state. The miniaturization of productive relationships goes along with the miniaturization of productive forces. Collectivism is being suppressed and supplemented by communist individualism.